

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Хом'яка Павла Павловича «РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ЛУЦЬКОЇ ДІЄЦЕЗІЙ 1939 – 1991 РР.: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Складовою частиною державного терору в радянській Україні стало навмисне переслідування релігії та насадження атеїзму. Прагнучи утвердити своє тоталітарне панування, комуністичний режим не міг терпіти існування структур, які представляли інші, гуманістичні цінності. Боротьба з релігією стала державною ідеологією, задля утвердження якої не шкодували зусиль, не добирали засобів. Існування тих релігійних спільнот, які вціліли та формально були дозволені атеїстичним режимом, на багато десятиліть обмежилося до вузької, приватної сфери, якщо про таку взагалі можна говорити в системі всезагального ідеологічного контролю й індоктринації.

Період Другої світової війни в історії Римо-Католицької Церкви в Україні у вітчизняній історіографії практично залишається «білою плямою». Події, пов'язані з діяльністю римо-католицького духовенства на українських теренах, подавалися епізодично, як другорядні, хоча архіви містять значний масив відповідних документів. Переформатування політики Кремля в релігійній сфері в роки німецько-радянської війни лише для непосвячених могло здаватися кроком до порозуміння з великими конфесіями. Насправді, за декларативними іміджевими акціями, покликаними створити у світовій громадськості уявлення про демократичні зрушення в СРСР, рельєфно проступала неухильна лінія на тотальне придушення будь-яких проявів опозиційності й формування нової конфесійної карти, конфігурацію якої визначало домінуюче місце Російської Православної Церкви, якій більшовицьке керівництво відводило роль одного з інструментів політики в релігійній сфері, провідника свого курсу й джерела інформації про настрої в середовищі духовенства і парафіян.

Римо-Католицька Церква в СРСР хоч і була дозволена, однак зазнавала адміністративного тиску з боку комуністичної влади, що призвело до закриття костелів і зняття з реєстрації релігійних громад. Відносна лібералізація суспільного життя після приходу до влади М. Хрущова не поширювалася на релігійну сферу, а навпаки, вилилася в посилення атеїстичної пропаганди, скорочення мережі храмів (у тому числі римо-католицьких), підлаштування для репресивних завдань цивільного й кримінального законодавства, приховані й відверті утиски прав вірян. Стосовно Римо-Католицької Церкви йшлося, насамперед, про форсоване скорочення кількості духовенства і релігійних громад, як осередків відтворення релігійності, «буржуазного пережитку» минулого, за тогочасною офіційною термінологією. Однак усупереч репресивній політиці РКЦ в Україні змогла вистояти і розпочати процес інституційного відродження наприкінці 1980-х рр.

Власне цим і визначається наукова актуальність дисертаційного проекту П. Хом'яка, який спробував дослідити особливості діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939–1991 років.

Дисертація виконана в рамках теми науково-дослідної роботи кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії», а також в межах тематики науково-дослідної лабораторії «Історична спадщина порубіжжя Центральної та Східної Європи» (протокол № 1 від 29.06.2023 року) факультету історії, політології та національної безпеки.

Об'єктом дослідження виступає Римо-Католицька Церква та особливості її існування і діяльності у 1939–1991 рр., а предметом – римо-католицьке духовенство Львівської та Луцької дієцезій у досліджуваний період. Одержані результати є обґрунтованими і містять елементи наукової новизни. Автору на основі дослідження широкого кола історичних джерел і спеціальної літератури вдалося відтворити діяльність римо-католицького духовенства під час Другої світової війни та в радянську добу на матеріалах західноукраїнських областей.

На нашу думку, дисертантом досягнуто суттєвих наукових результатів, які в сукупності розв'язують поставлене наукове завдання, зокрема, з'ясовано становище Римо-Католицької Церкви на Волині та в Галичині в роки Другої світової війни та проаналізовано заходи радянських і німецьких окупаційних режимів, що вживалися до Церкви та її священнослужителів; показано втрати Римо-Католицької Церкви через націоналізацію церковного майна радянською владою; досліджено особливості репресивної політики радянської влади щодо римо-католицького духовенства у 1944–1991 роках та сформовано список репресованих клириків.

Робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (584 позиції) та 16 додатків. На жаль, у роботі відсутній перелік умовних скорочень.

У першому розділі «Наукова розробка проблеми, джерела та методологія дослідження» дисертант характеризує праці радянських авторів; роботи закордонних учених, зокрема польських; праці сучасних українських дослідників. Водночас поза його увагою залишилася праця Я. Стоцького «Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років» (Київ, 2008). У ній докладно розглянуто діяльність римо-католицьких громад у контексті державно-церковних відносин. Історіографічному огляду бракує стрункості та констатації того, які аспекти теми опрацьовані меншою мірою, що, власне й умотивувало виконання цього дисертаційного проєкту.

Дисертація основана на джерельній базі, що представлена неопублікованими документами з Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, Архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області, фондів обласних державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської, Тернопільської областей, архівосховищ Республіки Польща (Архів нових актів, Варшава; Архів Інституту національної пам'яті, Варшава і Щецин), церковних архівів України, Польщі, Італії. На жаль, автору не вдалося попрацювати в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України

(Ф. 4648 (Рада в справах релігій при Кабінеті Міністрів України та її попередники: уповноважені Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР), а також ГДА СБУ, де зберігаються архівно-слідчі справи на репресоване духовенство.

Особливе місце у джерельній базі посідають его-джерела, через які передаються найтонші мотиваційні й поведінкові аспекти специфіки ментальності вірян і духовенства, їхні життєві цінності. Дисертації дещо бракує суто джерелознавчої характеристики використаних джерел, а також виокремлення документів, які вперше були введені здобувачем до наукового обігу. Загалом джерельна база є достатньою для об'єктивного висвітлення теми й виведення обґрунтованих висновків.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» автор дає визначення терміну окупація і вживає його щодо періоду 1939–1944 років. Однак по тексту роботи дуже часто складається враження, що термін «радянська окупація» стосується й післявоєнної доби (с.78, 83, 152, 159).

Другий розділ присвячений дослідженню політичних та соціально-економічних умов, в яких опинилось римо-католицьке духовенство під час Другої світової війни. Визначено передумови, що спричинили репресії проти римо-католицького духовенства з боку радянського та німецького окупаційних режимів, досліджено причини фізичного нищення представників різних національностей. На прикладі конкретних священнослужителів проаналізовано діяльність римо-католицького духовенства в зазначений період та сформовано перелік жертв окупаційних режимів.

На с.90 здобувач наводить цитату зі спогадів о. В. Шетельницького: «Мученицькою смертю загинули 44 священники, жахливо закатовані українськими націоналістами і 34 священники, страчені у гітлерівських та інших в'язницях і концентраційних таборах...», однак ніяк не коментує ці дані. Варто було їх підтвердити або спростувати. Тим більше, що на с.105 П. Хом'як стверджує, що загалом за роки радянської та німецької окупації у Львівській архідієцезії загинуло 57 священників. Станом на травень 1944 р. за оцінками

польського підпілля, які наводить історик Г. Мотика, «римо-католицьке духовенство Львівської архієпархії досі втратило від рук українців 32 священники».

Діяльність римо-католицького духовенства у період 1944–1964 років розкривається у третьому розділі. Результатом антирелігійних заходів радянської влади стало значне зменшення кількості діючих римо-католицьких громад і священників. Варто погодитися з думкою П. Хом'яка, що активна пропаганда атеїзму, націоналізація церковного майна, заборона будь-якої релігійної діяльності та жорстокі розправи з духовенством були інструментами для ліквідації церковних структур. Однак навіть найжорсткіші заходи з боку атеїстичної влади не змогли примусити римо-католиків відмовитися від своїх релігійних переконань, вплив РКЦ на території Західної України залишався значним.

На жаль, у роботі недостатньо уваги приділено реалізації сумнозвісної Люблінської угоди про евакуацію польських громадян 1944 р. та її впливу на скорочення мережі установ РКЦ в Україні, примусову репатріацію священнослужителів. За радянськими даними станом на червень 1946 р. з території західних областей України до Польщі було евакуйовано 140 костелів, 13 чоловічих та 24 жіночих монастирів, 19 каплиць, 1 митрополит, 417 служителів культу, 55 ченців та 442 черниці, а також 232 особи обслуговуючого персоналу. З 1007 костелів, що існували на 1 січня 1944 р., на момент завершення переселенської акції діяли лише 165. На 1 липня 1946 р. залишилося 62 римо-католицьких священнослужителя. У 1957–1959 рр. була проведена у т.зв. друга примусова репатріація духовенства, коли до Польщі з України виїхало 15 священників.

У четвертому розділі – «Особливості діяльності духовенства у 1965–1991 роках», що поділений на три підрозділи, – розкриваються особливості життя та діяльності римо-католицьких душпастирів у Галичині та на Волині. Перебудовчі процеси призвели до формування нових, сприятливих умов для поступового

відновлення та нормалізації функціонування Римо-Католицької Церкви та її духовенства в Україні

Варто також відзначити надзвичайно інформативні додатки у вигляді таблиць і карт, що ілюструють церковну мережу, чисельність католицького духовенства та громад, а також списки жертв радянських і нацистських репресій.

Висновки, зроблені у дисертації, об'єктивні, аргументовані, а результати дослідження належним чином апробовані. Автор опублікував 7 статей у наукових фахових виданнях, що входять до переліку МОН України, 2 в іноземних виданнях, які належним чином передають основні висновки дисертаційної роботи. Порушень академічної доброчесності в дисертації не виявлено.

Водночас є деякі зауваження та побажання до дисертаційної роботи.

1. Дисертація охоплює великий історичний період від 1939 р. до 1991 р. На нашу думку, варто було обмежити верхню хронологічну межу 1965 р. Адже у 1980-х рр. на теренах Галичини та Волині діючими залишалось всього 13 парафій. Крім того, наприкінці 1980-х рр. розпочалася зовсім інша доба, пов'язана зі зміною суспільно-політичної ситуації в СРСР та початком інституційного відродження РКЦ в Україні.

2. У вступі при формулюванні наукової новизни отриманих результатів дослідження варто було чіткіше представити основні наукові положення, які виносяться на захист.

3. Відсутні висновки до підрозділів 4.1, 4.2 і четвертого розділу.

4. Важко погодитися із твердженням, що «Католицька Церква в СРСР була позбавлена усіх прав» (с.183). Наприклад, у Литві та Латвії в повоєнний час Католицька Церква зберегла єпископів і духовні школи.

5. Описуючи антирадянські настрої серед римо-католиків на окупованих нацистами територіях (с.90), автор робить посилання на статтю В. Байдича «Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і Римо-Католицька Церква в Україні», в якій про це нічого не сказано.

6. У тексті роботи зустрічаються не зовсім коректні та науково виважені терміни: «фашистський» (с.35, 103), «націоналістичне об'єднання УПА» (с.81), «жовтнева революція 1917 року» (с.88), «уніатські структури» (с.121), «армія СС» (с.136), «візантійський царський папізм» (с.181) тощо.

7. Список використаних джерел містить архівні посилання на документи з Ватиканського апостольського архіву (італійською подано стару назву Archivio Segreto Vaticano) міжвоєнного періоду, а також лист єпископа Адольфа Петра Шельонжека до папи Пія XII від 26 травня 1946 р., що неодноразово публікувався, в тому числі Владиславом і Євою Семашками (див.: Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. Warszawa, 2000. Т. II. S. 1287-1288). Однак, працюючи у Ватиканському архіві, здобувач оминув увагою неопубліковані документи періоду Другої світової війни та післявоєнної доби, що були розсекречені до 1958 р.

8. У списку використаних джерел зазначені праці М.Бучека (№274), П.Вишковського (№278), Б.Жуківа (291), А.Загідуліна (292), О.Каліщук (№), Б.Колосок (№302), М.Кучерепи (№305), О.Лисенка (№309), В.Мокрого (№313), Р.Офіцинського (№318), О.Разиграєва і Н.Суліми (№323), однак на них відсутні посилання в основному тексті дисертації.

Загалом рецензована дисертація П. Хом'яка є самостійним дослідженням, написана на належному науковому рівні, містить елементи наукової новизни, відповідає завданням сучасної історичної науки, вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами. Це завершена праця, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, а П. Хом'як заслуговує на присвоєння йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії
ім. проф. М. П. Ковальського
Національного університету
«Острозька академія»

Andriy Smirnov

Андрій СМІРНОВ

Андрій Смирнов АІ

підтверджую

прох

Віа

СДУ

Ковальської О.А.